

WORLD POLITICS

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

Print Issn: 2383-0123

Online Issn: 2538-4899

The impact of international relations theories on environmental convergence

Ehsan Alini *Corresponding Author*, PhD in Political Science, Allameh Tabatabaie'i University, Tehran, Iran.. E-mail: Ehsan.ellini@gmail.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Theories of
International Relations,
International Policies,
Convergence,
Environment.

Article history:

Received 2025-7-15

Received in revised form

2025-8-22

Accepted 2025-10-7

Published Online

2025-11-24

ABSTRACT

Environmental changes in countries and the analysis of the situation in this area are one of the most important issues of the modern era; therefore, leaders of countries, politicians and environmental activists are trying to adopt solutions to improve the environmental situation of their countries. Using the documentary method, five important theories in international relations have been examined from the perspective of environmental issues, and in this way, a look has been taken at the existing fields for expanding cooperation between countries in this area; also, the two theories of realism and postmodernism have been compared with each other in a comparative manner. The results of the research show that there are fundamental gaps in the field of environmental theorizing with a foreign policy approach; while in order to form a desirable theory, that is, a theory that can achieve the conditions for the expansion of convergence, the environment needs to be recognized as an important and determining factor in the field of macro-international policymaking...

Cite this Article: Alini, E. (2025). The impact of international relations theories on environmental convergence. *World Politics*, 14(3), 167-190. doi: 10.22124/wp.2025.28770.3422

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2025.28770.3422

1. Introduction

Today, in the world, we are facing extensive environmental changes and developments on national and transnational scales, and these developments are the source of various threats and opportunities in the field of international relations. The existence of such an atmosphere in the global arena has caused the issue of the environment and its changes, especially in the 21st century, to receive special attention from politicians and leaders of different countries. On the one hand, these developments and extensive changes can be considered as a threat, if they are considered as a threat to the national security of the countries involved in these changes, and they can also be considered as an opportunity, if the formation of conditions and lead to an environment of interaction between different countries. Because simultaneously with the growth of various theories in international relations in the 20th century, as well as the emergence of various environmental developments and phenomena in the global arena, attention to the environmental issue in the theoretical field of international relations has increased and important schools of theorizing in this The fields, each from their own point of view, have addressed these developments and examined their important aspects. These theories, as well as examining how environmental changes occur in relation to international developments, also present and analyze their desired solutions in the face of threats and opportunities.

2. Theoretical Framework

The introduction of environmental perspectives into the field of international relations has not only weakened the theory of international relations, but has also strengthened it, because it focuses on a range of theories related to the government, conflict, cooperation, inequality, institutions and governance. . In this way, while in the pre-modern world, people respected or feared nature, and in the era of modernity, the issue of man's ability to conquer nature was raised, now in the age of globalization, the issue of the proper treatment of man and nature as his home, is of interest. In many ways, environmental perspectives include various approaches - which have been proposed regarding justice, equality, fighting against exploitation, consumerism, and oppression. Anyway, nowadays, environmental issues, from population growth and technological transformations to migrations and the existence of various infectious diseases, water scarcity, global warming and polar ice melting and the increase of greenhouse gases, are among the acute issues of international politics.

3. Methodology

In the current research, "documentary research method" has been used to study and evaluate different theories in the discussed field. Documentary method has been considered both as a complete method and a technique to strengthen other qualitative methods in social science research. In this method, the researcher collects his research data about actors, events and social phenomena from sources and

documents. A significant part of the theoretical researches in political science and sociology use the documentary method, intentionally or unintentionally. Such a method can provide the necessary techniques to check the background of researches. The documents and sources used in documentary research mainly include information and results provided by previous authors and researchers in the field under discussion.

4. Results & Discussion

Basically, realism does not provide a suitable space for convergence between countries and the adoption of common macro-policies in the field of the environment, and therefore, the adoption of realist approaches practically ends in the divergence of countries in such areas. Although the theory of liberalism in general has a superior view of nature, but at the level of international relations, it can provide the causes of convergence and multilateral cooperation in the field of environment. The attention of this theory to the role of cultural and social issues and the mutual influence of political and economic levels on environmental issues creates a suitable ground for the role of non-state actors and social movements in the global space. Marxist theories consider the capitalist system and its expansion to be the main cause of the world's current environmental crises. From the point of view of this trend, as long as the current world system is based on capitalist approaches, we cannot hope for the elimination of environmental risks. From the point of view of theoreticians of this school of thought, in order to reach a consensus on issues such as the environment at the global level, there must be changes in the social levels and the expansion of the space of cultural communication between countries, just as there are changes in the level of political power.

5. Conclusions & Suggestions

The realism approach in the field of international relations is based on this important principle that in the relations between countries, the situation of anarchy reigns and in such a situation, each country seeks to maximize its power and achieve more benefits. Liberal theorists, on the other hand, unlike realists, highlighted the role of non-state actors in the field of environment and emphasized the necessity of forming convergence in facing environmental threats. Critical theorists, by criticizing the approaches of realism and liberalism in the international arena, consider environmental problems to be caused by neglecting dominant theories. Marxist theories generally direct most of their criticisms in the field of the environment towards the capitalist system; these criticisms are raised both in the domestic dimension of countries' policies and in the international dimension. The theory of postmodernism places its main focus on the critique of modernity and the Enlightenment movement, and environmental problems are considered part of the disadvantages of these practices. Finally, it seems that in the field of environmental theorizing with a foreign policy approach, there are still gaps and we do not see a coherent theory in this field. The reason for this situation is that the issue of the

environment has not yet become a serious concern in international relations and its dangers have not been taken seriously.

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳

شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

تأثیر نظریه‌های روابط بین‌الملل بر همگرایی زیست محیطی

احسان علی‌نی نویسنده مسئول، دکتری علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

ایمانامه: Ehsan.ellini@gmail.com

در باره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	تغییرات زیست محیطی کشورها و تحلیل وضعیت این حوزه، یکی از مهم‌ترین مسائل عصر جدید است؛ از این رو رهبران کشورها، سیاستمداران و فعالان عرصه محیط زیست در تلاش هستند تا راهکارهایی برای بهبود بخشیدن به وضعیت زیست محیطی کشور خود اتخاذ کنند. با استفاده از روش اسنادی، پنج نظریه مهم در روابط بین‌الملل از منظر مباحث زیست محیطی مورد بررسی قرار گرفته و از این رهگذر، نگاهی بر زمینه‌های موجود جهت بسط همکاری میان کشورها در این حوزه شده است؛ همچنین دو نظریه واقع‌گرایی و پست‌مدرنیسم به صورت تطبیقی با یکدیگر مقایسه شده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد در حوزه نظریه پردازی زیست محیطی با رویکرد سیاست خارجی، خلاء‌های اساسی وجود دارد؛ این در حالی است که برای شکل‌گیری یک نظریه مطلوب، یعنی نظریه‌ای که بتواند شرایط گسترش همگرایی را محقق سازد، نیاز است تا محیط زیست به عنوان یک عامل مهم و تعیین‌کننده در عرصه سیاست‌گذاری‌های کلان بین‌المللی، به رسمیت شناخته شود.
کلیدواژه‌ها: نظریه‌های روابط بین‌الملل، سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی، همگرایی، محیط زیست.	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۶/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۱۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۹/۳	

استناد به این مقاله: علی‌نی، احسان. (۱۴۰۴). تأثیر نظریه‌های روابط بین‌الملل بر همگرایی زیست محیطی. سیاست جهانی، ۱۴(۳)، ۱۶۷-۱۹۰.

doi: 10.22124/wp.2025.28770.3422. ۱۹۰

© نویسنده(گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

امروزه در جهان با تغییرات و تحولات گسترده زیست محیطی در مقیاس های ملی و فراملی رو به رو هستیم و این تحولات، منبع بوجود آمدن تهدیدات و فرصت های گوناگونی در عرصه روابط بین الملل بشمار می روند. وجود چنین فضایی در عرصه جهانی، باعث شده تا مسئله محیط زیست و تغییرات آن، به ویژه در قرن بیست و یکم، مورد توجه ویژه سیاستمداران و رهبران کشورهای مختلف قرار گیرد. این تحولات و تغییرات گسترده را از طرفی می توان به عنوان تهدید در نظر گرفت، اگر به عنوان خطری علیه امنیت ملی کشورهای درگیر این دگرگونی ها در نظر گرفته شوند و هم می توان آنها را به عنوان فرصت تلقی کرد، اگر به شکل گیری شرایط و فضای تعامل میان کشورهای گوناگون منجر شوند. اهمیت مسئله تغییرات زیست محیطی در جهان چنان افزایش یافته که امروزه شاهد صرف بخش اعظمی از بودجه نهادهای بین المللی برای برگزاری نشست ها و همایش های متنوع در ارتباط با این موضوع هستیم و تلاش عمده نهادهای فوق نیز در راستای افزایش توجه هرچه بیشتر دولت ها به اهمیت و ضرورت اتخاذ سیاست های کلان در این حوزه صورت می گیرد. عدم توجه و غفلت دولت ها و رهبران سیاسی جهان از سویه های منفی چنین تغییرات گسترده زیست محیطی، می تواند در آینده اثرات مخرب وسیعی بر زندگی مردمان جهان داشته باشد.

در دهه سوم قرن بیست و یکم، مسائل زیست محیطی از اهمیت فراوانی نزد رهبران سیاسی، مقامات دولتی، دانشمندان، متفکرین و شهروندان برخوردار شده است. به همین دلیل این موضوعات و مسائل بیش از گذشته در دستور جلسه کشورها در عرصه بین المللی قرار گرفته است. بسیاری از افراد به ویژه در کشورهای غربی بر این باور هستند که فعالیت های اجتماعی و اقتصادی انسان به شیوه ای رخ می دهد که محیط زیست را تهدید می کند؛ در دهه های اخیر انسان های بیشتری به جمعیت دنیا اضافه شده اند که تعدادشان از میلیون ها انسان های قبل از خود بیشتر بوده است. در نتیجه چنین افزایش جمعیت جهانی که به طور گسترده در حال تداوم است، خطرات بالقوه ای برای محیط زیست به وجود آمده است. به عنوان مثال رشد چشمگیری در عرصه تولید غذا در ۵۰ سال اخیر مشاهده می شود اما این عرصه به شکل ناهمگون توزیع شده است. در جایی که کمپایی غذا وجود داشته باشد، مردم زمین را بیش از حد معمول مورد بهره برداری قرار می دهند که این امر به دنبال خود مسائلی چون تخریب زمین، گسترش بیابان ها و جنگل زدایی را همراه خواهد داشت. به علاوه تولید صنعتی

انبوه، خطر پایان یافتن منابع کمیاب مواد خام و انرژی را به دنبال دارد؛ همچنین مسائل محلی مربوط به فرسایش و تخریب محیط زیست به شکل روزافزونی به یک مسئله بین المللی تبدیل می شود. با توجه به مسائل مطرح شده در سطور فوق، اهمیت بررسی رویکرد زیست محیطی نظریات اصلی روابط بین الملل مشخص می شود. چرا که همزمان با رشد نظریات گوناگون در روابط بین الملل در قرن بیستم و همچنین بوجود آمدن تحولات و پدیده های گوناگون زیست محیطی در عرصه جهانی، توجه به مسئله محیط زیست در حوزه نظری روابط بین الملل افزایش یافته و مکاتب مهم نظریه پردازی در این رشته، هرکدام از منظر و نگاه خاص خود به این تحولات پرداخته و وجوه مهمی از آنها را مورد بررسی قرار داده اند. این نظریات، همچنان که چگونگی به وجود آمدن تغییرات زیست محیطی را در ارتباط با تحولات بین المللی بررسی می کنند، راهکارهای مورد نظر خود را نیز در مواجهه با تهدیدات و فرصت ها پیش آمده ارائه و مورد تحلیل قرار می دهند. مطالعه، ارزیابی و مقایسه این نظریات، باعث شکل گیری فضای فکری مناسبی برای تجزیه و تحلیل پدیده های مشابه از یکسو و اتخاذ سیاست ها و تصمیمات مناسب جهت رویارویی با تهدیدات زیست محیطی توسط سیاستگذاران از سوی دیگر، شود؛ ضرورت انجام پژوهش حاضر از این جهت قابل توجه است.

۱. ادبیات پژوهش

اُورس لوترباخر و دیتلف اسپینز (۲۰۰۱) در کتاب «روابط بین الملل و تغییرات آب و هوایی جهانی»^۱، به مباحث مفهومی و متدولوژیک میان نظریات بین الملل و اندیشه های زیست محیطی می پردازند و اگرچه تمرکز اصلی نویسندگان بر نقش دولت ها در این عرصه است، اما عاملیت دیگر گروه ها و بازیگران حاضر در عرصه بین الملل مانند شرکت ها و نهادهای غیر دولتی را نیز مؤثر می دانند. مؤلفین، تغییرات آب و هوایی را از منظر نحله های فکری چون واقع گرایی، نو واقع گرایی، ماتریالیسم تاریخی و نهادگرایی نولیبرال مورد بررسی روش شناختی و مفهومی قرار می دهند. در بحث نهادهای غیر دولتی، نویسندگان بر اهمیت سیاست های داخلی در تعامل با سیاست خارجی در عرصه تحولات زیست محیطی تأکید می کنند و همچنین عملکرد پیمان های بین المللی مانند پیمان "کیوتو" و نقش سازمان های بین المللی مانند سازمان ملل را در این حوزه مورد بررسی قرار می دهند (Lutherbacher and Sprinz, 2001). اریک لافریر و پیتر استویت (۱۹۹۹) در کتاب «نظریه روابط بین الملل و اندیشه بوم

¹ International Relations and Global Climate Change

شناختی: به سوی یک سنتز^۱، به این موضوع می پردازند که امروزه بحران های زیست محیطی نقش بسیار پر رنگی در مباحث گوناگون حوزه های مختلف روابط بین الملل، ایفا می کنند؛ اگرچه نظریه های روابط بین الملل و اندیشه های زیست محیطی دارای مفروضات و ملزومات متفاوتی هستند. نویسندگان مذکور در ادامه به بررسی نظریات ارائه شده در روابط بین الملل و رابطه آن با مباحث زیست محیطی پرداخته و معتقد هستند که علائق مشترکی میان این دو حوزه وجود دارد؛ مسائلی مانند: صلح، همکاری و امنیت؛ به همین دلیل مؤلفین بر تعامل این دو بخش که در نهایت موجب همگرایی و بسط همکاری های سازنده میان کشورهای گوناگون می شود، تاکید می کنند. نویسندگان در ادامه به آموزه هایی که نظریات روابط بین الملل از بحران های زیست محیطی بدست آورده اند، پرداخته و نگرش دولت ها و سازمان های مردم نهاد بین المللی را در رابطه با مسئله محیط زیست مورد بررسی قرار می دهند (Laferrriere and Stoett, 1999).

مالوری گرین و یان رولندز (۱۹۹۲) در کتاب «تغییرات جهانی محیط زیست و روابط بین الملل»^۲، بیان می کنند که در اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی، با طرح نازک شدن لایه اوزون و همچنین گرم تر شدن کره زمین به دلیل افزایش میزان تولید گازهای گل خانه ای، مقوله تحولات زیست محیطی به دغدغه ای جدی در مباحث روابط بین الملل بدل شده است. از نگاه نویسندگان، مسائل زیست محیطی در گذشته بیشتر به عنوان مباحثی محلی، ملی و نهایتاً تأثیر گذار بر یک یا دو کشور در نظر گرفته می شد، اما هم اکنون با ایجاد تحولات جدید و به دلیل تأثیر زیاد آنها بر بخش اعظمی از کشورهای جهان، مسائل زیست محیطی به موضوع مهمی در رشته روابط بین الملل تبدیل شده است. مؤلفین اعتقاد دارند، نظریات غالب در روابط بین الملل با گسترده شدن پدیده های نوین زیست محیطی دستخوش بی اعتباری در پاره ای از بخش ها شده و نیازمند بروزرسانی و متحول شدن هستند (Greene and Rowlands, 1992). اگرچه تحقیق حاضر به لحاظ بررسی نظریات مختلف زیست محیطی در روابط بین الملل در راستای پژوهش های صورت گرفته است، اما تلاش شده تا با ارزیابی جامع و دقیقی از این نظریات، چشم انداز روشن تری از نگاه نحله های مختلف فکری در این حوزه ترسیم شود. در مقاله حاضر، با مطالعه مهم ترین مکاتب فکری در عرصه روابط بین الملل و همچنین مقایسه آرا و دیدگاه های دو نحله اصلی (واقع گرایی و پست مدرنیسم)، به بررسی تأثیر آن ها بر سیاست گذاری های بین

^۱ International Relations Theory and Ecological Thought: Towards a Synthesis.

^۲ Global Environmental Change and International Relations

المللی پرداخته می شود. همچنین صورت بندی ارزیابی بدین شکل، می تواند به ما درک بهتری از فضای غالب بر تفکر بازیگران بین المللی در این حوزه ارائه دهد و از همین روی، زمینه های کاهش تقابل و افزایش همکاری های بین المللی در مورد مسائل زیست محیطی را تشخیص و گسترش داد؛ جنبه های نوآوری تحقیق از این جهات قابل توجه اند.

۲. چارچوب نظری

در چارچوب روابط بین الملل، «بومشناسی»^۱ به رابطه میان انسان ها و محیط فیزیکی و بیولوژیکی آن ها اشاره می کند. گرچه بحث طبیعت و روابط با آن، از مدت ها پیش مطرح بوده است، ولی مسائل زیست محیطی به صورت بخش جدایی ناپذیر نقد مدرنیته درآمد که طی آن ضمن هشدار در مورد بروز بحران های زیست محیطی، به حد و حدود سرمایه داری، سوسیالیسم، دولت سالاری، دموکراسی مبتنی بر نمایندگی و خود علم می پرداخت، لکن در عمل برای مدت طولانی به سبب حاکم بودن دیدگاه های خاص بر مطالعه سیاست بین الملل، در بسیاری از موارد اهمیت چندانی به بررسی مقولات و مفاهیم سیاست بین الملل از زوایای بوم شناختی داده نمی شد. تا آنجا که هنوز هم امروزه نظریه روابط بین الملل به ارزش واقعی اندیشه های بوم شناختی به عنوان یک نظریه سیاسی پی نبرده است. با وجود آن که بوم شناسی و روابط بین الملل به صورت متناقض به یکدیگر مربوطند، ولی بحث های نسبتا اندکی از پوشش های سیاسی بین الملل در درون اندیشه های بوم شناختی صورت گرفته و به وضوح این مطلب تصریح نشده که چگونه مسائل زیست محیطی می تواند دستور کار جهانی را در ارتباط با هم کاری ها، هم گرایی ها، وابستگی متقابل، قدرت، هویت، عدالت، نابرابری و جنگ و تعارض دست خوش تغییر سازد (Ghavam, 2005: 8 - 20).

محققان و سیاست گذاران خصوصا از دهه ۱۹۶۰م به بعد مجددا به سوی «نظریه های زیست محیطی»^۲ ناظر بر رفتارهای سیاسی روی آورده اند. در حال حاضر، در سیاست بین الملل چه در حوزه ی نظری و چه در عرصه عملی، برای عواملی نظیر جغرافیا، جمعیت شناسی، توزیع منابع، و توسعه تکنولوژیک اهمیت فزاینده ای قائل می شوند. در واقع بدون توجه به «کلیه عوامل زیست محیطی، اعم از انسانی و غیر انسانی، و یا ملموس و غیر ملموس»، محیط سیاسی بین المللی را به طور کامل نمی توان شناخت. با این همه این توجه و چرخش به سوی تاثیر گذاری عوامل جغرافیایی و عوامل گسترده تر زیست محیطی

¹ Ecology

² Environmental theories

روی مسائل سیاسی، چیزی نیست جز ادامه گرایشی قدیمی که به جهان باستان برمی گردد و می توان به آرای اندیشمندانی چون ارسطو، منتسکیو، ژان بدن و... اشاره کرد.

آنچه مسلم است، کمپابی زیست محیطی می تواند باعث تقویت شکاف های اجتماعی شده و اشکال جدیدی از تعارضات قومی، مذهبی، طبقاتی و جز این ها را سبب شود که این خود روابط دولت ها را به ویژه در مناطقی که اختلافات در مورد سرزمین یا مالکیت و کنترل منابع باشد، تحت تأثیر قرار می دهد. اصولاً فقر با خود مسائل مهاجرتی را به دنبال دارد. احساس محرومیت باعث بروز تعارض شده که به راحتی نمی توان برای برخورد با آن، از راه های نظامی بهره گرفت. در بسیاری از کشورهای توسعه نیافته که جامعه مدنی رشد چندانی نکرده است، خرابی محیط زیست؛ مشروعیت حکومت و نهادهای اجتماعی را تحت الشعاع قرار داده که این خود می تواند باعث تشدید خشونت سیاسی شود (Ghavam, 2005: 19-10). امروزه مسائل زیست محیطی، گاه به صورت بخشی از روابط شمال و جنوب تلقی می شوند، و دیدگاه زیست محیطی، عقلانیت روشنگر را رد می کند و به جای تأکید بر جنبه های بین المللی، موضوعات جهانی را مورد توجه قرار می دهد.

باید اذعان داشت که ورود دیدگاه های زیست محیطی به عرصه روابط بین الملل، نه تنها به تضعیف نظریه روابط بین الملل منجر نگردیده است، بلکه باعث تقویت آن نیز شده است، زیرا طیفی از نظریات مربوط به دولت، تعارض، همکاری، نابرابری، نهادها و حکومت مداری را مورد توجه قرار می دهد. بدین ترتیب، در حالی که در دنیای پیشامدرن انسان ها به طبیعت احترام می گذاشتند و یا از آن هراس داشتند و در عصر مدرنیته موضوع توانایی انسان برای تسخیر طبیعت مطرح شد، اینک در عصر جهانی شدن موضوع برخورد مناسب انسان با آن و طبیعت را خانه خود دانست، مورد توجه است. از بسیاری جهات دیدگاه های زیست محیطی رویکردهای گوناگونی را- که در خصوص عدالت، برابری، مبارزه با استثمار، مصرف گرایی و سرکوب مطرح شده است- در خود جای داده است. به هر حال، امروزه مسائل زیست محیطی، از رشد جمعیت و دگرگونی های تکنولوژیک گرفته تا مهاجرت ها و وجود انواع بیماری های واگیر، کم آبی، گرم شدن کره زمین و ذوب شدن یخ های قطب و افزایش گازهای گلخانه ای، جملگی از موضوعات حاد سیاست بین الملل به شمار می روند که باید در فرآیند سیاست گذاری ها، اولویت بندی هدف ها و اتخاذ استراتژی های گوناگون و در تعامل با ده ها سازمان حکومتی و غیر حکومتی، سازمان های بین المللی، سازمان های جهانی و منطقه ای و رژیم های بین المللی مورد توجه قرار گیرند (Jackson and

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر از «روش تحقیق اسنادی»^۱ به منظور مطالعه و ارزیابی نظریه های مختلف در حوزه مورد بحث، استفاده شده است. روش اسنادی هم به منزله روشی تام و هم تکنیکی برای تقویت سایر روش های کیفی در پژوهش های علوم اجتماعی مورد توجه بوده است. در این روش، پژوهشگر داده های پژوهشی خود را درباره کنشگران، وقایع و پدیده های اجتماعی، از بین منابع و اسناد جمع آوری می کند. بخش قابل توجهی از پژوهش های نظری در علوم سیاسی و جامعه شناسی، خواسته یا ناخواسته، از روش اسنادی بهره می برند. چنین روشی می تواند فن های لازم برای بررسی پیشینه پژوهش ها را فراهم آورد (Stewart and Kamis, 1984: 11). اسناد و منابعی که در پژوهش اسنادی مورد استفاده قرار می گیرند عمدتاً شامل اطلاعات و نتایجی است که توسط نویسندگان و پژوهشگران قبلی در حوزه مورد بحث فراهم گردیده اند. پژوهشگر با پابندی و استفاده نظام مند از وجوه فن مندرج در روش اسنادی می تواند کیفیت پژوهش را ارتقا داده، به انسجام فکری خودیاری رسانده، طی کردن گام های پژوهش را شفاف تر کرده، قابلیت اجرایی کردن را افزایش داده و گزارش نهایی پژوهش خود را شاکله بخشد.

۵. بررسی رویکرد زیست محیطی نظریات روابط بین الملل

الف - واقع گرایی

این نظریه دارای گرایشات مختلفی می باشد که عموماً در پاره ای از مسائل مانند تعیین میزان امنیت و سطوح تحلیل قدرت، دارای اختلافات نظری بایکدیگر هستند؛ اما تمامی این گرایشات در موضوعاتی چون نقش دولت به عنوان بازیگر اصلی در روابط بین الملل، تأکید بر منافع و قدرت ملی و همچنین ارجح دانستن مباحث امنیتی بر دیگر مسائل، اتفاق نظر دارند. با توجه به اولویت های مطرح شده برای این مکتب فکری، می توان گفت که مسائل زیست محیطی از اهمیت کمی برای این نحله برخوردار هستند. واقع گرایی، به عنوان گفتمان مسلط در روابط بین الملل (به ویژه در اواسط قرن بیستم)، سیاست در سطح جهانی را بر مبنای منطق تعارض میان دولت ها و سیاستمداران و همچنین توازن قوای میان

¹ Documentary Research Method

نیروهای نظامی عموماً متخاصم در نبود یک مرکزیت واحد، تعریف می کند؛ منظور واقع گرایان از نبود یک مرکزیت واحد، حکمفرما بودن وضعیت آنارشیک در سطح روابط بین الملل می باشد. با توجه به آنکه واقع گرایان عمده مسائل جهانی را خلاصه در چارچوب امنیت، توان نظامی و عدم وجود بالانس قدرت در نظر می گیرند، عملاً مجال چندانی برای توجه به مسائل زیست محیطی باقی نمی ماند. از منظر واقع گرایان، به دلیل تعارض بنیادینی که در روابط بین الملل بین کشورهای گوناگون با اهداف و نیات متضاد وجود دارد، عملاً راهی را برای همگرایی و گسترش همکاری های چندجانبه به منظور دفع تهدیدات زیست محیطی نمی توان متصور بود، چراکه در نهایت این همکاری ها منجر به بهبود یافتن بیشتر وضعیت یک طرف درگیر می شود و همین مسئله خود به نحوی، باعث تشدید تعارضات و تنش ها می شود. این مسئله در میان واقع گرایان به بحث «دست آوردهای نسبی»^۱ مرتبط می باشد. از منظر واقع گرایان، کشورها نه تنها دغدغه بیشینه سازی قدرت و دست آوردهای مطلق خود را دارند، بلکه توجه ویژه ای نیز به دست آوردهای نسبی که در تعامل با دیگر کشورها دریافت می کنند، دارند و از این جهت، ممکن است در این تعاملات، به صورت نسبی دچار کمبود قدرت نسبت به کشور دیگر شوند؛ اما اگر تهدیدات (در اینجا به طور مشخص تهدیدات زیست محیطی) بسیار جدی تلقی شوند، از نگاه واقع گرایان، کشورها به طور موقت از مسئله دست آوردهای نسبی می گذرند و تن به همکاری های چند جانبه می دهند (Baylis and Smith, 2016).

شرایط جغرافیایی و مسائل زیست محیطی مرتبط به آن، اساساً زمانی برای واقع گرایان مهم تلقی می شوند که در ارتباط با افزایش قدرت ملی و یا مسئله امنیت طرح شوند و در غیر این صورت، این موضوعات جایگاه چندانی در نزد آن ها نخواهند داشت. از نقطه نظر واقع گرایان، شرایط زیستی و طبیعت تنها زمانی معنا می یابند که متغیری از منافع ملی تلقی شوند و طبیعت به خودی خود به عنوان محیط زندگی انسان، معنای چندانی نمی یابد. حتی زمانی هم که مباحث زیست محیطی مورد توجه واقع گرایان قرار می گیرد، مسئله گزینش به میان می آید؛ این امر بدان معناست که باید مشخص گردد به عنوان مثال، نجات یافتن چه گونه جانوری یا چه نوع از گیاهانی می تواند در راستای منافع انسان (و در سطح روابط بین الملل، منافع ملی) باشد. به همین دلیل است که نظریات زیست محیطی آنچنان در

^۱ Relative Achievement

نگرش های مختلف واقع گرایی مورد توجه قرار نمی گیرند و عموماً طرح اینگونه مسائل، در حاشیه مباحث اصلی روابط بین الملل صورت می گیرد.

اگرچه نظریه واقع گرایی ضعف های اساسی در تبیین و تحلیل مسائل زیست محیطی دارد، اما مفروضات هستی شناختی آن می توانند موضوعاتی چون چرایی پایدار نماندن اکثر کنوانسیون های بین المللی را تبیین نمایند و این موضوع مهم را یادآوری کنند که بازیگری دولت ها در چنین معاهداتی، تابعی از دستیابی به منافع ملی می باشد نه احساس نیاز مشترک به دفع تهدیدات از طریق گسترش روابط چندجانبه و لزوم همگرایی وسیع در سطح جهانی.

ب- لیبرالیسم

نگاه نظریه لیبرالیسم در مورد ایده زندگی، نگاهی فردگرایانه و ماده گرایانه است. با توجه به این مسئله، می توان گفت عمده مفروضات هستی شناختی که در این نظریه مطرح می شود مانند آزادی های فردی، بازار آزاد، جامعه باز و مالکیت خصوصی، مبتنی بر مدیریت عمومی منابع زیست محیطی استوار شده اند. لیبرالیست ها نیز مانند واقع گرایان، بر توفیق داشتن انسان بر طبیعت تأکید دارند؛ این امر خود به برهم خوردن تعادل میان کنش های انسانی و محیط زیست منجر می گردد. تفاوت گذاری گسترده میان انسان و طبیعت، باعث می شود تا لطمات جدی به محیط زیست وارد شود؛ این مسئله را می توان در افزایش مخاطرات زیست محیطی حاصل از گسترش مصرف گرایی سرمایه دارانه، مشاهده کرد. تأکید بر دست یابی به منافع فردی کوتاه مدت در سرمایه داری، عملاً در تضاد با قاعده ها و اخلاقیات حفظ محیط زیست قرار می گیرد. عدم وجود کنترل دولتی بر اقتصاد سرمایه دارانه لیبرال، باعث می شود تا پیروی از قوانین زیست محیطی توسط «طبقه اقتصادی»¹، تا حدود زیادی نادیده گرفته شود.

نولیبرال ها با پذیرش مفروضات لیبرال ها در حوزه اولویت داشتن رشد اقتصادی و همچنین تأمین منافع افراد بدون دخالت دولت ها، بر این موضوع تمرکز می کنند که گسترش رشد اقتصادی و افزایش رفاه کشورها، خود به خود به مدیریت منابع طبیعی و سالم سازی محیط زیست می انجامد. محدود سازی ظرفیت افزایش رشد اقتصادی به بهانه حفاظت از محیط زیست، از نگاه نولیبرال ها امری مذموم قلمداد می شود و از این رو، با وضع هرگونه قوانین مداخله کننده در این حوزه به شدت مخالف هستند و اولویت را به برتری منافع اقتصادی می دهند (Carter, 2007: 12). از نگاه گروه، با افزایش رفاه و رشد

¹ Economic class

اقتصادی، سطح فرهنگ و دانش عمومی جوامع نیز افزایش می یابد و دغدغه های زیست محیطی در چنین شرایطی قابل حل و فصل شدن هستند؛ سپس برای اثبات مدعای خود، از کشورهای توسعه یافته مثال می آورند که در این کشورها، شیوه های حفاظت از محیط زیست به مراتب دارای کارایی بیشتر هستند در نسبت با دیگر کشورهای در حال توسعه. افزایش یافتن منابع ثروت و بزرگتر شدن اقتصاد یک کشور، در کنار وجود یک نظام مدیریت صحیح، می تواند کشورها را در رسیدگی به معضلات زیست محیطی خود کمک بخشد و خطرات ناشی از چنین معضلاتی را به میزان زیادی، کاهش دهد.

اگرچه با توجه با مباحث مطرح شده در سطور فوق می توان نتیجه گرفت که اساسا نظریه لیبرالیسم چندان قرباتی با نظریات زیست محیطی ندارد، اما با نگاهی به مفروضات این نحله فکری در حوزه روابط بین الملل، می توان بسترهای جالب توجهی برای همکاری های چندجانبه در سطح جهانی، ترسیم کرد. در حالی که واقع گرایان تأکید بسیار زیادی بر مفاهیمی چون قدرت نظامی، امنیت ملی و منافع ملی دارند و اساسا تنها دولت را بازیگر مهمی در فضای بین المللی می دانند و دیگر نهادها غیر دولتی را نادیده می گیرند، و همچنین تأکید خاصی بر وجود تنش و درگیری به جای همگرایی و تعامل دارند، لیبرال ها بر موضوعاتی چون گسترش دموکراسی، بازار آزاد، تعدد بازیگران بین المللی، نهادهای غیر دولتی، همگرایی و امکان وجود همکاری های چند جانبه، تمرکز می کنند (Hendrickson, 2003).

دو فرض هستی شناختی لیبرالیسم، یعنی تعدد بازیگران و همچنین نقش همکاری در تعاملات، می توانند ابعاد دیگری را در رابطه با مسئله محیط زیست در سطح جهانی، مورد بررسی قرار دهند. توجه به این موضوع که در سطح بین المللی تنها دولت ها به عنوان بازیگران عمده حضور ندارند و نهادها و دیگر سازمان های عموما غیر دولتی نیز در این فضا مشارک می کنند، باعث می شود تا برخلاف نظریات واقع گرایانه، سطح تحلیل مسائل مختلف از جمله مباحث مرتبط با تحولات زیست محیطی، تنها محدود به عملکرد دولت ها نباشد و ابعاد پنهان تر تأثیر گذاری نهادهای غیر دولتی که از نگاه واقع گرایان دور مانده است نیز مورد توجه قرار گیرند.

مفهوم همکاری به عنوان دیگر فرض اصلی نظریه لیبرالیستی، البته با پیچیدگی هایی در جهان حاضر روبه رو است. از نگاه نظریات لیبرالیستی، مسائل زیست محیطی تنها در چارچوب سیاست های ملی و همکاری های چند جانبه قابل مدیریت هستند و همانطور که گفته شد، کشورها در اموری که منافع مشترک به وجود می آورند، راه تعامل و همکاری را در پیش می گیرند. این نگرش را در مورد موضوعات زیست محیطی که جز همکاری چاره دیگری پیش روی کشورها نیست، می توان پذیرفت اما تجربه

های متفاوت دیگری نیز در این زمینه وجود دارد که باعث می شود نتوان با قطعیت، این فرضیه را کاملاً درست و دقیق پنداشت. دو نکته در اینجا قابل بررسی اول؛ اول این که حتی در شرایطی که چاره ای جز همگرایی میان کشورها برای مواجهه با مسائل زیست محیطی نیست، به دلایلی چون عدم اطمینان و امکان تلقب سایرین و همچنین تعارض یافتن منافع ملی با منافع مشترک، همگرایی صورت نمی گیرد؛ این موضوع خود را در نبود تعداد زیادی از کنوانسیون های موفق بین المللی در این نشان می دهد. دوم این که مسائل زیست محیطی در پاره ای از موارد نه تنها به همگرایی کشورها منتهی نشده است بلکه خود به عامل ایجاد تنش و درگیری بدل گشته است. به عنوان مثال می توان به اختلاف میان ایران، ترکیه، کویت و سوریه با عراق اشاره نمود که یکی از دلایل اصلی آن چگونگی دستیابی به آب های آزاد و یا آب های شیرین دجله و فرات است. همچنین بخشی از منازعات میان اعراب و اسرائیل نیز بر سر موضوع آب است (Homer Dixon, 1999). بنابراین، مسائل زیست محیطی هم می توانند باعث بروز شکاف و تنش های گسترده در سطح جهانی شوند و هم می توانند از طرفی دیگر منجر به بسط همکاری های چند جانبه شوند؛ لیبرالیسم البته عمده توجه خود را معطوف به حالت دوم کرده است.

اگرچه نظریات لیبرالیستی چشم اندازهای مثبتی را جهت همگرایی و تعامل میان کشورها به منظور فائق آمدن بر بحران های زیست محیطی فراهم می کنند، اما این نظریات از طرف فعالان محیط زیست و همچنین نحله های فکری چون «بوم گرایان»^۱ به شدت مورد انتقاد قرار گرفته اند. بوم گرایان افراطی اعتقاد دارند لیبرالیسم با توجه به جهان بینی خود، به دنبال صدور اصل خوشی و رفاه از طریق ابزارهای ایدئولوژیک خود مانند بازار آزاد در سطح جهانی است و از این منظر، اگر قرار است تنوع و تکثر محیط زیست حفظ شود، لاجرم باید ادعای طرفداران این مکتب مبنی بر برقراری تساوی و برابری فرهنگی جهانی را مورد تردید و انتقاد جدی قرار داد (Ghavam, 2018: 212). در واقع انتقاد اساسی که بر نظریات واقع گرایی و لیبرالیسم گرفته می شود، آن است که این نظریات به دلیل آنکه برآمده از جهان بینی کلی مدرنیته هستند و بر مسائلی چون برتری انسان بر طبیعت و عقلانیت تأکید می ورزند، نه تنها نمی توانند راه حل مناسبی جهت حل بحران های زیست محیطی ارائه دهند، بلکه خود با ترویج بحث هایی مانند شهری شدن و صنعتی شدن، عملاً وجه تخریب کننده ای در رابطه با مسائل زیست محیطی پیدا می کنند.

¹ Ecological

ج- نظریه انتقادی

نظریه انتقادی که شالوده مفهومی و نظری مکتب انتقادی است، به نقد آرای واقع گرایان می پردازد. نظریه پردازان جدید امنیت که متأثر از آرای این مکتب هستند، بر موضوعات فراگیر و تهدیدات متنوع تأکید دارند و آنها را فراتر از رقابت کشورها در نظر می گیرند. این نظریه پردازان معتقد هستند مسائلی همانند گرم شدن کره زمین، فرسایش لایه اوزون و سایر مسائل زیست محیطی در زمره تهدیدات آینده بشریت محسوب می شوند و این روند کشورها را با مخاطرات مشترکی روبه رو ساخته است. این موضوع، تأثیر خود را بر تحلیل های نظریه پردازان امنیت بین الملل و همچنین جنبش های اجتماعی برجای می گذارد. آنچه که این دسته از نظریه پردازان تحت عنوان «امنیت زیست محیطی»^۱ مطرح می سازند، منجر به آن می شود که نشانه های منازعه و بی ثباتی در سطح جهانی تحت تأثیر این تحولات صورت گیرد و همین امر در نهایت باعث به وجود آمدن فضای همگرایی می شود و کشورها از وضعیت آنارشی خارج می شوند.

این گروه از نظریه پردازان بیان می کنند اکنون زمان آن فرا رسیده است تا محیط زیست به عنوان یک مسئله مهم امنیت ملی، به ویژه در قرن بیست و یکم در نظر گرفته شود و ساز و کارهای لازم جهت سامان دادن به آن و مواجهه با مخاطرات ناشی از آن، فراهم شود. مواردی چون پخش بیماری ها، جنگل زدایی و فرسایش خاک، تهی سازی منابع آب، آلودگی هوا و احتمالاً بالآآمدن سطح دریاها، مناطق دارای سرریز جمعیتی نظیر بنگلادش و دلتای نیل را دستخوش تغییراتی که مهاجرت های توده ای را گسترش می دهد، خواهد نمود. این امر متقابلاً برخورد های گروهی را بر خواهد انگیخت. بنابراین، در بسط روندهای امنیت سازی نوین تحت تأثیر آرای نظریه انتقادی، نمی توان تنها بر نقش قدرت نظامی تأکید داشت، بلکه واحدهای حکومتی می توانند با فراهم ساختن بستر مناسب، زمینه های مشارکت اجتماعی، سیاسی و بین المللی کشورهای گوناگون را فراهم آورند.

نظریه انتقادی در درک بحران های نوین زیست محیطی در سطح جهانی، از رویکردی زمینه ای و بینارشته ای استفاده می کند. در این نظریه، علل معضلات زیست محیطی را باید در زمینه گسترده تری از روابط متقابل میان روبنا و زیربنا جستجو می شود. در هر جامعه ای، سیاست های اقتصادی و طرح

^۱ Ecological Security

های توسعه ای، در راستای افزایش تولیدات و در نتیجه، حداکثر سازی سود اقتصادی است. شکل گیری نظام «تکنو اقتصادی»^۱ را باید به طور گسترده، در تبیین نظام فرهنگی - اجتماعی و سیاسی آن جامعه مورد توجه قرار داد. نظریه انتقادی بیان می کند برای حل و فصل بحران های نوین زیست محیطی، اصلاحات باید بر روند تصمیم گیری در سطح روبنا انجام گیرد چراکه فرآیندهای زیربنایی، خود تحت تأثیر و حاکمیت فرآیندهای روبنا قرار دارند.

علاوه بر این، نظریه انتقادی بر آن است که بحران های زیست محیطی زمانی رو به وخامت می روند که شرایط اجتماعی - اقتصادی مناطق مورد نظر پروژه های توسعه ای، نادیده گرفته می شوند؛ اگرچه دستیابی به راه حلی جهت تعیین تأثیرات اجتماعی - اقتصادی تولید بر روند تنزل یافتن شرایط زیست محیطی، خود به مسئله مهمی بدل می گردد. یورگن هابرماس در تفسیر مجدد خود از نظریه روبنا و زیربنا، به این مسئله توجه می کند که روبنای متشکل از نظام سیاسی، فرهنگی و اجتماعی نقش تعیین کننده ای در تعیین پایه تکنو اقتصادی جامعه دارد و از این منظر، تأثیر به سزایی در شکل گیری طرح های توسعه ای دارد (Bapat, 2008). اگر رویه های انتخاب مناطق متناسب با بستر تکنو اقتصادی، مبتنی بر طیف گسترده ای از رضایت عمومی باشند، مخاطرات زیست محیطی ناشی از اجرای طرح های توسعه ای، به میزان قابل توجهی کاهش می یابند.

هربرت مارکوزه دارای یکی از پیچیده ترین و غنی ترین تفسیرها در مورد شکل گیری معضلات زیست محیطی در سرمایه داری نوین است. در نظریه انتقادی که وی ارائه می دهد، می توان روند حکمفرما شدن اقتصاد سرمایه داری نوین، صنعتی سازی، و تکنولوژی های جدید بر انسان و طبیعت را مشاهده کرد. از نگاه وی، استفاده بی رویه از تکنولوژی های جدید باعث شده است تا وضعیت محیط زیست از حیث پوشش گیاهی و گونه های جانوری، در معرض وخامت شدیدی قرار گیرد. وی در ادامه بیان می کند گسترش سرمایه داری نوین نه تنها زیست بوم طبیعی را تحت تأثیر قرار داده است، بلکه همچنین بر صلح و آزادی نوع بشر نیز، تأثیرات مخربی داشته است؛ انسان برده ماشین های سنگین و ابزارهای خود ساخته شده است و این امر نهایتاً منجر به از خود بیگانگی فرد می شود. آن بخش از جنبه های سرمایه دارانه اقتصاد که مبتنی بر منافع فردی می باشند، آزادی و رهایی طبقه کارگر در جامعه را مورد تهدیدات جدی قرار داده اند و همچنین رقابت افسارگسیخته موجود در جوامع سرمایه داری، ثبات

¹ Techno-economics

زیست محیطی جوامع را نیز به شدت دستخوش تغییرات ناخوشایندی کرده است (Luke, 1997: 21 - 24). متفکرین نظریه انتقادی، همانطور که گفته شد، تأکید ویژه‌ای بر روابط متقابل روبنا و زیربنا دارند و معتقد هستند برای دستیابی به ثبات و تعادل عقلانی صحیح در جامعه، باید این دو سطح در نسبت مطلوبی با یکدیگر برقرار باشند. از این منظر، در رابطه با مسائل زیست محیطی، این گروه از نظریه پردازان بر ضرورت توجه به تأثیرات وفاق عمومی در حل بحران‌های این حوزه دارند. در سطح روابط بین الملل، نظریه پردازان انتقادی نسبت به رشد سریع فعالیت‌های اقتصادی و عدم توجه سرمایه داری به فرآیندهای زیست محیطی، ابراز نگرانی کرده اند. مخاطرات ناشی از تولید فزاینده و توسعه سریع و همچنین منابع تجدیدنپذیر و منازعات منطقه‌ای، از جمله تهدیدات اصلی در این زمینه به شمار می‌روند. نظام تولید سرمایه داری نوین، از آنجایی که هدف اصلی‌اش دستیابی به منافع فردگرایانه است، دغدغه خاصی نسبت به مدیریت و حفاظت از محیط زیست ندارد. رواج چنین نگرشی در فضای بین المللی حاضر و گسترش رقابت‌های شدید کشورها برای جذب حداکثری منافع، بدون توجه به مسئله کمبود منابع و عواقب خطرناکی که این موضوع بر تحولات زیست محیطی دارند، باعث شده است چشم انداز مثبتی پیش رو نباشد. راه حل بحران را اما نظریه انتقادی، در بسط بینش و درک مشترک همه بازیگران می‌داند و همانطور که در سطح جوامع، تأکید بر وفاق عمومی می‌باشد، در سطح جهانی نیز اگر چنین وفاقی به وجود آید، می‌توان نسبت به یافتن راهکارهای مفید، امیدوار بود.

د- مارکسیسم

نظریات زیست محیطی مارکسیستی که به «اکوسوسیالیسم»^۱ معروف هستند، تخریب طبیعت را به عنوان یکی از عواقب گسترش سرمایه داری و میل سیری ناپذیر آن برای کسب منافع، در نظر می‌گیرند (Heywood, 2000). مارکس معتقد است آسیب‌های زیست محیطی، نتیجه استثمار اقتصادی است که در سرمایه داری وجود دارد. از نگاه وی، طبیعت بر اساس عملکرد افراد در جوامع تحول می‌یابد. بنابراین اساساً طبیعت را نمی‌توان خارج از چارچوب جامعه و ساختارهای اجتماعی مانند فرهنگ، فعالیت‌های سیاسی و ساختارهای اجتماعی - اقتصادی، مورد تحلیل قرار داد. مارکس بیان می‌کند مصرف‌گرایی ترویج شده توسط سرمایه داری، ضد طبیعت می‌باشد. طبیعت برای وی، خصلتی غیرارگانیک دارد و از این روی معتقد است به واسطه فرآیندهای تولید و انباشت سرمایه، دهقانان و طبقه

¹ Ecosocialism

کارگر همانطور که دچار از خودبیگانگی می شوند، عملاً همین وضعیت را در رابطه با طبیعت نیز، تجربه می کنند. بیگانگی از طبیعت برای این گروه از افراد در سطحی است که اجزای زیست محیطی چون آب تمیز و هوای تازه، جایی در زندگی آنها ندارند.

یکی از موضوعاتی که نظریه مارکسیستی محیط زیست در سطح روابط بین الملل به آن می پردازد، هزینه های مالی حل بحران های زیست محیطی ناشی از شیوه تولید سرمایه دارانه در سطح جهانی است. این هزینه ها برای تمامی کشورها یکسان نمی باشد و کشورهای در حال توسعه، نسبت به کشورهای توسعه یافته، هزینه بیشتری را باید بپردازند. به عنوان مثال، از آنجایی که شیوه های کشاورزی در کشورهای در حال توسعه پیشرفته نیستند، تأثیر پذیری آنها در برابر تحولات اقلیمی، بیشتر از موارد مشابه در کشورهای توسعه یافته است؛ این مسئله، تعداد بالای گرسنگان در اکثر کشورهای آسیایی و آفریقایی را توجیح می سازد، چراکه عمده منبع زندگی افراد در این کشورها، کشاورزی می باشد.

مارکس میان توسعه طلبی سرمایه داری و شکل گیری مخاطرات زیست محیطی رابطه معناداری می بیند و از این منظر، به نقد امپریالیسم می پردازد. به بیان وی، در کمون های اولیه انسان مسلط بر رابطه خویش با طبیعت بود و از منابع طبیعی تنها برای برطرف کردن نیاز استفاده می شد. هدف انسان در این مقطع، صرفاً برآورده کردن نیازهای اولیه اش بود و به همین دلیل عملاً مصرف گرایی و دیگر ویژگی های سرمایه داری وجود نداشتند؛ اما بعد از مدتی، این نظام زیستی پایداری خود را از دست داد. با بزرگتر شدن جوامع و پدیدار گشتن عصر رنسانس و مدرنیته، شیوه زیست ساده افراد دچار تحول شد و استفاده از منابع طبیعی برای کسب منافع شخصی رواج پیدا کرد. در سطح جهانی، امپریالیسم نوین برای یافتن مواد خام جدید، به همه جا سرک کشید؛ در این راه، کشورهای ثروتمند شروع به تاراج منابع و مواد طبیعی دیگر کشورهای فقیر کردند و تعادل زیست محیطی این مناطق را با مخاطرات بسیار جدی روبه رو ساختند (Foster, 2001).

گروه ها و احزاب سبز به شدت از طرف نظریه پردازان مارکسیستی محیط زیست مورد انتقاد قرار دارند چراکه نمی توانند نظام سرمایه داری را به عنوان اصلی ترین عامل دخیل در تضعیف وضعیت زیست محیطی جهان، شناسایی کنند و راهکارهایی که ارائه می دهند عملاً با وجود نظام مسلط فعلی، راه به جایی نمی برند. از نگاه مارکسیست ها تسلط هژمونیک سرمایه داری جهانی باعث به وجود آمدن منازعات اقتصادی و رقابت های کاذب میان ملیت های مختلف شده است. از این رو، رقابت دیوانه وار اقتصادی در چارچوب الگوهای هژمونیک سرمایه داری جهانی، باعث شده است تا ملت ها به استفاده

بی رویه از منابع طبیعی روی بیاورند و همین امر منجر به از بین رفتن زیرساخت های زیست محیطی شان می شود. علاوه بر این، سوسیالیست ها اعتقاد دارند ساختار رقابتی و هژمونیک اقتصاد سرمایه داری، باعث می شود ثروت و رفاه در دستان معدودی از افراد یک جامعه قرار گیرد؛ در سطح جهانی نیز شاهد هستیم چنین انحصاری شکل گرفته است و عملاً ثروت و بهروزی تنها در معدود کشورهایی تجمع شده اند.

علی رغم وجود ظرافت های قابل توجهی در تحلیل های مارکس از وضعیت محیط زیست در دوران سرمایه داری، نقدهایی نیز به نظرات وی وارد شده است. منتقدان بی طرفی ارزشی مارکس نسبت به طبیعت را مورد حملات شدیدی قرار داده اند. منتقدانی چون گونا اسکیربک و دیوید اورتون که از منظر زیست محیطی به آرای مارکس انتقاد می کنند، جداسازی بی رحمانه میان ارزش های ذاتی و طبیعت توسط مارکس را به شدت مورد انتقاد قرار داده اند (Burkett, 1999). به طور کلی نظریه مارکسیستی، طبیعت را به عنوان دغدغه اصلی خود قرار نمی دهد. توجه مارکسیسم به رشد اقتصادی و تسلط انسان بر طبیعت، در مقابل با نظریات محیط زیست گرایان قرار می گیرد؛ از این منظر مارکسیسم نیز مانند سرمایه داری (و همچنین واقع گرایی و لیبرالیسم)، به دنبال تثبیت برتری انسان بر طبیعت می باشد و این فرض را دارد که انباشتگی وسیع منابع، می تواند به رهایی انسان کمک رساند.

د- پست مدرنیسم

پست مدرنیسم در رابطه با وضعیت زیست محیطی جهان امروز، به فرهنگ و منش اجتماعی نشأت گرفته از عصر روشنگری و مدرنیته حملات جدی می کند. متفکرین پست مدرن بر این اعتقاد هستند که افزایش استانداردهای زندگی و جا افتادن فرهنگ رقابت شدید در جوامع برای دست یافتن به زندگی مرفه باعث شده است تا تعادل میان توسعه و محیط زیست برهم خورده شود (Smil, 1993). از این منظر، پست مدرنیسم یکی از اولویت های مهم خود را محیط زیست و حفظ پایداری آن می داند. از نقطه نظر سیاست گذاری های پست مدرن، «سازمان های سبز»^۱ و گروه های زیست محیطی بین المللی، معماران اصلی سیاست گذاری ها نوین هستند. این گروه ها توانسته اند تا به مرور زمان بر شمار اعضایان بی افزایند و از طریق کمک های همین اعضا، به تأسیس نهاد هایی جهت حفاظت از محیط زیست بپردازند.

^۱ Green Organizations

نظریه پست مدرنیستی همچنین توجه ویژه ای به مسئله لابی های زیست محیطی در سطح سیاست گذاری های کلان دارد که ابزار بسیار مؤثری در بسیج سیاست گذاران در دوران معاصر بوده است. مسائل زیست محیطی امروزه در جوامع، نقش حیاتی در رفتارهای انتخاباتی افراد بازی می کنند. در جهان پست مدرن حاضر، احزاب و سازمان های سبز توانسته اند میزان قابل توجهی از قدرت سیاسی را به دست آورند. اولین حزب سبز در سال ۱۹۷۲ در «تاسمانی» و «زلاند نو» تأسیس گشت (Cassalo, 2003). پیروزی حزب سبز سوئیس در انتخابات پارلمانی سال ۱۹۷۹، اولین موفقیت بزرگ چنین احزابی محسوب می شود. موفقیت های احزاب سبز در دهه ۱۹۹۰ گسترده تر گردید و این احزاب توانستند در کشورهای بلژیک، فرانسه، نروژ، آلمان و ایتالیا به دولت ائتلافی راه پیدا کنند؛ بعضی از آنها حتی توانستند در پارلمان ها اکثریت را کسب کنند. احزاب سبز در سال ۱۹۹۹ به موفقیت بسیار بزرگی دست یافتن چراکه توانستند ۳۸ درصد کرسی های نمایندگی در پارلمان اروپا را از آن خود کنند و «کمیسیون سبز اروپا» تأسیس نمایند (Carter, 1997). موفقیت های احزاب سبز در کشورهای شمال غربی اروپا همچنان گسترش یافت. در کشورهایی مانند آلمان، بلژیک، سوئیس و لوکزامبورگ، احزاب سبز توانستند تا بیش از ۵ درصد آرای پارلمانی را به خود اختصاص دهند. در واقع می توان گفت احزاب سبز از طریق گسترش فعالیت های خود و همچنین تأثیرگذاری فرهنگی، توانستند ظرف دو دهه نفوذ خود را در سیاست گذاری های کلان افزایش دهند و به تأسیس نهادهای حافظ محیط زیست بپردازند؛ این امر به زعم نظریه پردازان پست مدرن، ناشی از پیدایش نسل جدیدی از سیاست گذاران است که دارای دغدغه های پست مدرنیستی چون توجه به محیط زیست هستند. به طور کلی نگرش پست مدرنیسم به مسئله محیط زیست در سطح روابط بین الملل، بیشتر از جانب گروه های نخبه گرای اقتصادی مطرح می گردد که دغدغه هایی چون گرم شدن کره زمین را دارند. در واقع در بین نگرش های مختلف پست مدرنیستی، این نگرش غالب شده است و دلیل آن به وجود آمدن طبقه جدید سرمایه دارانی است که دارای دغدغه های زیست محیطی و بعضاً فرهنگی نیز هستند.

۶. ارزیابی تطبیقی رویکرد زیست محیطی نظریات واقع گرایی و پست مدرنیسم

۶-۱. واقع گرایی

* مفروضات اصلی در حوزه مسائل زیست محیطی: ۱. داشتن نگاه ابزاری به طبیعت و برتر دانستن انسان نسبت آن ۲. تأکید بر نقش دولت ها و اولویت داشتن منافع آنها بر سایر موضوعات مانند محیط

زیست ۳. نادیده گرفتن نقش دیگر سازمان ها و بازیگران غیر دولتی ۴. توجه به مسائل زیست محیطی تنها در چارچوب منافع ملی کشورها.

* چگونگی تأثیر بر سیاست گذاری بین المللی: واقع گرایی اساساً فضای مناسبی برای همگرایی میان کشورها و اتخاذ سیاست های کلان مشترک در حوزه محیط زیست فراهم نمی کند و از این رو، اتخاذ رویکردهای واقع گرایانه عملاً به واگرایی هرچه بیشتر کشورها در چنین حوزه هایی ختم می شود.

۶-۲. پست مدرنیسم

* مفروضات اصلی در حوزه مسائل زیست محیطی: ۱. تحلیل مسائل زیست محیطی در نقد از روشنگری و مدرنیته ۲. توجه به تأثیر مسائل اجتماعی و فرهنگی بر پدیده های زیست محیطی ۳. تحول در سیاست و قدرت گیری بازیگران جدید در عرصه تصمیم گیری ۴. تأکید بر نیاز به همگرایی فکری و فرهنگی در سطح جهانی برای مهار بحران های زیست محیطی.

* چگونگی تأثیر بر سیاست گذاری بین المللی: از نگاه نظریه پردازان این نحله فکری، برای آنکه در سطح جهانی بر سر مسائلی مانند محیط زیست اتفاق نظر به وجود آید، باید همانطور که در سطح قدرت سیاسی تحولاتی صورت می گیرد، در سطوح اجتماعی و گسترش فضای ارتباطات فرهنگی میان کشورها نیز، تحولات عمده ای شکل گیرد.

از آنجایی که در هستی شناسی واقع گرایی، تأکید اصلی بر نقش دولت و منافع ملی می باشد و مسئله امنیت یکی از جدی ترین دغدغه های واقع گرایان است (Morgenthau, 1948)، طرح شدن مباحثی چون لزوم توجه به محیط زیست و تهدیداتی که این چنین موضوعات می توانند بر امنیت کلی جهانی داشته باشند، با تنگ نظری های گوناگونی روبه رو هستند. تأکید بیش از اندازه واقع گرایان بر نقش آفرینی دولت ها در عرصه بین الملل (آنچه که از آن به عنوان دولت محوری بودن نظریات واقع گرایانه نام می برند)، عملاً مانع جدی در جهت شکل گیری مفاهیمی چون «جامعه بین المللی»^۱ و «اخلاق جهانی»^۲ به وجود می آورد. غالب شدن چنین نظریه ای بر مناسبات بین المللی و توجه کشورها به اولویت های ملی خود، رسیدن به راهکارهای مشترک به منظور حل بحران های زیست محیطی را با چالش جدی روبه رو ساخته است و نمی توان چشم انداز مثبتی در این حوزه را متصور بود. فرض گرفتن وجود دولت هایی که به دنبال کسب حداکثر منافع از رقابت های مختلف سیاسی، اقتصادی و

^۱ International Community

^۲ Universal Ethics

نظامی هستند و همچنین تمرکز بر روی اولویت داشتن منافع و امنیت ملی کشورها، جدای از آنکه خود به بحرانی تر شدن پدیده های زیست محیطی در سطحی وسیع منتهی شده است، مانع از آن می شود که سیاست های کلان جهانی برای مقابله با این تهدیدات اتخاذ گردد و عملاً با رویکرد واقع گرایانه، در این حوزه با بن بست روبه رو هستیم.

نظریه واقع گرایی، با یک معضل هستی شناسانه دیگر نیز روبه رو است؛ مسائل زیست محیطی دارای جنبه ها و سطوح مختلفی از عوامل و دلایل می باشند و نمی توان تنها بر روی یک سطح تمرکز کرد و از دیگر وجوه و سطوح آن عبور کرد. از طرفی دیگر، توجه زیاد نظریه واقع گرایی به سطح دولتی و نادیده گرفتن سطوح جهانی و فردی روابط بین الملل، عملاً به دلیل آنکه دیگر وجوه و سطوح دخیل در پدیداری این مسائل (تهدیدات زیست محیطی) را از تحلیل خود حذف می کند، نمی تواند برای حل و فصل این قبیل بحران ها، راهکار مطلوبی ارائه کند. این موضوع زمانی مهم تلقی می شود که دریابیم مشکلات زیست محیطی که امروزه در جهان با آن ها سرو کار داریم، عمدتاً ناشی از عوارض جانبی فرآیندهای غیر عمدی سیاسی و اقتصادی است. در واقع از آنجایی که تعداد زیادی از بازیگران غیر دولتی در این فرآیندها دخیل هستند (مانند نهادهای مالی، شرکت ها و سازمان های محلی)، واقعیت جهان حاضر با مفروضات نظری مورد تأکید واقع گرایان تعارض پیدا می کند و ارائه راهکار برای حل اینگونه موضوعات را برای مکتب واقع گرایی، عملاً غیرممکن می سازد؛ در واقع، به دلیل نادیده انگاشتن تأثیرات فردی و نهادی غیر از دولت ها بر شکل گیری معضلات زیست محیطی، نقش سایر گروه ها و سطوح قابل ارزیابی مرتبط با آن ها، از تحلیل های واقع گرایان حذف می شود (Baylis and Smith, 2016: 887). لازم به ذکر است که این تعارض هستی شناختی (دولت محوری و نادیده انگاشتن دیگر گروه ها)، تا حدود زیادی در نظریات نو واقع گرایی برطرف گردیده است. مطابق آرای این نظریه، گروه وسیعی از نهادهای مالی و سیاسی در سطوح محلی، ناحیه ای و جهانی در سیاست گذاری های بین المللی دخیل هستند. گسترش چنین نهادهایی در سطح جهانی، باعث شده است تا توجه و پیگیری مسائل و معضلات زیست محیطی افزایش یابد و این موضوع خود را در رشد یافتن معاهدات گوناگون همکاری های بین المللی در حوزه محیط زیست، نشان می دهد؛ چراکه عمده ترغیب کنندگان دولت ها به امضای چنین معاهداتی را همین نهادها تشکیل می دهند. البته نو واقع گرایان هم از آنجایی که همچنان بر تقدم حق حاکمیت ملی کشورها و اولویت داشتن منافع ملی، تأکید می ورزند و همچنین بر نبود مرجعیت واحدی در فضای روابط بین الملل اصرار می ورزند، در نهایت

مانند واقع گرایان نگاه بدبینانه ای نسبت به احتمال وجود همکاری های چند جانبه در حوزه های مختلف دارند. علاوه بر مباحث مطرح شده در سطور فوق، عامل دیگری که از منظر هستی شناختی باعث می شود تا نظریه واقع گرایی از درک اهمیت مسائل زیست محیطی عاجز بماند، تأکید بر جداسازی امور داخلی از بین المللی می باشد. این جداسازی باعث می شود تا واقع گرایان از درک مسائلی که هم جنبه های داخلی و هم جنبه های بین المللی دارند، باز بمانند و نتوانند الگوی تحلیلی قابل قبولی در اینگونه موضوعات ارائه دهند. بنابراین از آنجایی که عمده معضلات زیست محیطی هم جنبه داخلی دارند و هم در سطح بین الملل قابل تحلیل می باشند، واقع گرایان از دست یافتن به نظریه منسجمی در این حوزه ناتوان هستند.

گرچه نظریه واقع گرایی متناسب با آنچه که تا بدین جا مطرح گردیده است، به عنوان نظریه ای معرفی شده است که ناتوان از ارائه راهکار جهت حل بحران های زیست محیطی می باشد، اما می توان از الگوهای ترسیم شده آن در توضیح و تبیین برخی از حوزه های مرتبط با مسائل زیست محیطی استفاده کرد. اگرچه در بروز مسائل زیست محیطی بازیگران مختلفی نقش دارند، اما آنچه که در حل و فصل کردن این مسائل نقش محوری را دارد، توجه داشتن به حاکمیت در عرصه داخلی به وسیله دولت ها می باشد. با نگاهی به موفقیت کنوانسیون ها و رژیم های بین المللی در حوزه مسائل زیست محیطی، می توان دریافت دلیل این موفقیت، اراده دولت ها بوده است (Ghavam, 2018: 207 - 219). سیاست های زیست محیطی کشورها عموماً تابعی از منافع ملی آنها می باشد و این امر را می توان با نگاهی به مذاکراتی که منجر به امضای معاهدات مختلف زیست محیطی شده اند، دریافت. همچنین مسائل زیست محیطی در پاره ای از موارد، بخشی از دلایل به وقوع پیوستن جنگ ها و درگیری ها بوده است؛ مانند جنگ ایران و عراق، تنش های میان عراق، کویت و سوریه و همچنین مسئله کمبود آب در فلسطین اشغالی که از جمله مواردی است که تنش ها میان اعراب و اسرائیل را تداوم بخشیده است.

از سوی دیگر اما در کشورهای کمونیستی، فعالیت های زیست محیطی توسط بخش عمومی به شدت متمرکز اداره می شدند. رژیم های اقتدارگرای کمونیستی، نسبت به تأسیس سازمان ها و نهادهای مردمی مرتبط با محیط زیست سخت گیری های بسیاری داشتند و در بیشتر موارد از شکل گیری چنین نهادهایی ممانعت به عمل می آوردند؛ به همین دلیل، احزاب و سازمان های سبز در این کشورها گسترش چندانی نیافتند. البته در اوایل دهه ۱۹۲۰، اتحاد جماهیر شوروی تحت رهبری ولادیمیر لنین چندین نهاد برجسته در حوزه حفاظت از محیط زیست تشکیل داد. نهادهایی مانند «دایره مرکزی

مطالعات نواحی محلی^۱، «انجمن حفاظت از گونه های جانوری و پوشش های گیاهی اکراین^۲ و «انجمن حفاظت از منابع طبیعی روسیه^۳» از جمله این سازمان ها هستند.

جنبش های زیست محیطی در کشورهای جهان سوم نتوانستند در سطح ملی و محلی دارای انسجام و کارکردهای حزبی مؤثر باشند. در این کشورها، شبکه های زیست محیطی توسط گروه های نخبه گرایانه ملی و محلی اداره می شوند. جنبش های زیست محیطی در این کشورها همچنین به شدت به لحاظ سیاسی تند هستند چراکه مخاطرات و تهدیدات زیست محیطی در این مناطق وضعیت به مراتب بدتری نسبت به کشورهای توسعه یافته دارند. از این رو، کشورهای در حال توسعه فاقد احزاب سبز مانند نمونه های مشابه در کشورهای توسعه یافته هستند. از منظر پست مدرن ها، این امر ناشی از آن است که این گروه از کشورها نیز وارد رقابت های اقتصادی کلان در سطح جهانی شده اند و به همین دلیل، برای آنکه بتوانند هرچه سریع تر خود را به رقبای خود برسانند، عملاً مسائل زیست محیطی را فدای رشد سریع تر اقتصادی می کنند. در واقع نظام سرمایه داری برخاسته از مدرنیته، چنین رقابت افسارگسیخته ای را در سطح جهانی به وجود آورده است و کشورهای مختلف گویی چاره ای جز وارد شدن به چرخه این مسابقه فرسایشی ندارند (Perilore, 1999: 64).

از نگاه نظریه پردازان پست مدرن، اگرچه امروزه مسئله حفاظت از محیط زیست به عنوان یک موضوع مهم در سطح جهانی مورد توجه است، اما آگاهی نسبت به مخاطرات زیست محیطی در کشورهای جنوب (در حال توسعه) بیشتر می باشد چراکه سطح تهدیدات در این مناطق بسیار بالاتر از کشورهای توسعه یافته است. به طور کلی نگرش پست مدرنیسم به مسئله محیط زیست در سطح روابط بین الملل، بیشتر از جانب گروه های نخبه گرای اقتصادی مطرح می گردد که دغدغه هایی چون گرم شدن کره زمین را دارند. در واقع در بین نگرش های مختلف پست مدرنیستی، این نگرش غالب شده است و دلیل آن به وجود آمدن طبقه جدید سرمایه دارانی است که دارای دغدغه های زیست محیطی و بعضاً فرهنگی نیز هستند. با توجه به این مباحث می توان گفت بخش کمتر رادیکال جریان پست مدرنیستی، که به نوعی در امتداد جریان مدرنیته قرار دارد و تلاشش معطوف به اصلاح برخی رویه های موجود در مدرنیته می باشد، نگرش غالب این نحله فکری در رابطه با مسئله زیست محیطی در سطح جهانی است.

¹ Central Bureau for the Study of Local Lore

² All Ukrainian Society for the Defense of Animals and Plants

³ All Russian Society for Conservation

محقق در مقاله حاضر، به تحلیل رویکردهای زیست محیطی پنج نظریه مهم روابط بین الملل پرداخته و وجوه مختلف آن‌ها را ارزیابی کرده است. رویکرد واقع‌گرایی در حوزه روابط بین الملل، مبتنی بر این اصل مهم است که در روابط میان کشورها، وضعیت آنارشی حکمفرما است و در چنین شرایطی، هر کشور به دنبال حداثرسازی قدرت خود و دستیابی به منافع بیشتر می‌باشد و از این رو، فضای مناسبی برای همگرایی وجود ندارد. در نتیجه چنین رویکردی، مسائل زیست محیطی تابعی از منافع ملی کشورها تعریف می‌گردند و اساساً اهمیت چندانی ندارند و از طرف دیگر، شرایط شکل‌گیری همکاری‌های چند جانبه در این حوزه نیز وجود ندارد. اگرچه نو واقع‌گرایان به لحاظ نظری سعی کردند تا حدودی زمینه‌های شکل‌گیری همگرایی را فراهم سازند، اما در نهایت نتوانستند بستر مناسبی را در این حوزه به وجود آورند. نظریه پردازان لیبرال اما از سوی دیگر، برخلاف واقع‌گرایان هم نقش بازیگران غیر دولتی را در حوزه محیط زیست برجسته ساختند و هم بر لزوم شکل‌گیری همگرایی در رویارویی با تهدیدات زیست محیطی، تأکید ورزیدند. از نظر آنها منافع مشترکی که در مقابله با مخاطرات زیست محیطی وجود دارد، کشورها را ترغیب می‌کند تا روند همکاری‌ها را گسترش دهند و این موضوع خود در نهایت منجر به کاسته شدن از وقوع پدیده‌هایی چون جنگ می‌شود.

نظریه پردازان انتقادی، با نقد رویکردهای واقع‌گرایی و لیبرالیسم در عرصه بین الملل، مشکلات زیست محیطی را ناشی از بی‌توجهی نظریات غالب می‌دانند. از نگاه آنها سطوح داخلی و خارجی سیاست‌گذاری کشورها در ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر هستند و باید به شرایط اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی طرح‌های توسعه‌ای توجه شود. نظریات مارکسیستی به طور کلی عمده انتقادات خود را در حوزه محیط زیست متوجه نظام سرمایه‌داری می‌کنند؛ این انتقادات هم در بعد داخلی سیاست‌گذاری کشورها و هم در بعد بین‌المللی مطرح می‌شوند. از نگاه آنها، شیوه تولید نظام سرمایه‌داری به گونه‌ایست که در راه کسب سود بیشتر و افزایش تولید، از دست‌اندازی به هیچ منبعی چشم‌پوشی نمی‌شود و همین مسئله باعث می‌شود تا وضعیت زیست محیطی کشورها دچار مشکل شود. همچنین در ابعاد بین‌المللی، گسترش امپریالیسم و دست‌اندازی کشورهای توسعه‌یافته به منابع طبیعی کشورهای فقیر، تعادل زیست محیطی این کشورها را برهم می‌زند و بر بحران جهانی محیط زیست می‌افزاید. نظریه پست مدرنیسم، تمرکز اصلی خود را بر نقد مدرنیته و جنبش روشنگری قرار می‌دهد و

معضلات زیست محیطی را بخشی از معایب این رویه ها می دانند. از نگاه این متفکرین پست مدرن، مدرنیته با برتری دادن انسان نسبت به طبیعت عملاً جواز استفاده بی رویه و تخریب آن را داده است و در واقع این روند منجر به ایجاد سلطه انسان بر طبیعت شده است. پست مدرن ها اعتقاد دارند برای حل موضوعات مختلف مانند محیط زیست در جهان امروز، باید در ساختار قدرت سیاسی و مناسبات اقتصادی و فرهنگی کشورها تحولات عمده ای صورت گیرد و در اصول و مفروضات مدرنیته، تجدیدنظرهای اساسی پدید آید. در نهایت به نظر می رسد در حوزه نظریه پردازی زیست محیطی با رویکرد سیاست خارجی، همچنان خلاء هایی وجود دارد و نظریه منسجمی را در این حوزه مشاهده نمی کنیم. دلیل چنین وضعیتی آن است که هنوز مسئله محیط زیست به دغدغه جدی در روابط بین الملل بدل نگشته است و مخاطرات آن جدی گرفته نشده اند؛ این در حالی است که برای شکل گیری یک نظریه مطلوب، یعنی نظریه ای که بتواند شرایط گسترش همگرایی را محقق سازد، نیاز است تا محیط زیست به عنوان یک عامل مهم و تعیین کننده در عرصه سیاست گذاری های کلان بین المللی، به رسمیت شناخته شود.

References

- Bapat, Jyotsna (2008). *Development Projects and Critical Theory of Environment*. California: SAGE Publications.
- Baylis, John & Smith, Steve (2016). *The Globalization of World Politics*. Translation by: Abolghasem Chamani. Tehran: International Studies & Research Institute. [In Persian]
- Burkett, Paul (1999). *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- Carter, Neil (2007). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foster, John Bellamy (2001). *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- Ghavam, Abdolali (2018). *International Relations Theories & Approaches*. Tehran: SAMT Publication. [In Persian]
- Ghavam, S. A. (2005). Green politics and international environmental approach. *Public Law Research*, 7(14), 7-21. [In Persian]
- Greene, Malory and Rowlands, Ian (1992). *Global Environmental Change and International Relations*. London: Palgrave Macmillan.

- Hendrickson, D.C. The Lion and the Lamb: Realism and Liberalism Reconsidered. *World Policy Journal*. 2003: 93 - 102.
- Heywood, Andrew (2000). *Key Concepts in Politics*. London: Palgrave Macmillan.
- Homer Dixon, Thomas (1999). *Environment, Scarcity, and Violence*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jackson, Robert. H & Sorensen, Georg (2004). *Introduction to International Relations*. Translation by: Mehdi Zakeriyan. Tehran: Mizan Publication. [In Persian]
- Laferriere, Eric and Stoett. Peter J (1999). *International Relations Theory and Ecological Thought: Towards a Synthesis*. London: Routledge Publication.
- Luke, Brian (1997). A Critical Analysis of Hunter's Ethics. *Environmental Ethics*. 19(1): 25 – 44.
- Lutherbacher, Urs and Sprinz, Detlef (2001). *International Relations and Global Climate Change*. Massachusetts: The MIT Press .
- Morgenthau, Hans J (1948). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf Publishing.
- Perilore, N. Patrick (1999). *Third World Environment*. Florida: Florida University Press .
- Smil, Vaclav (1993). *Global Ecology: Environmental Change and Social Flexibility*. London: Routledge Publication.
- Stewart, D. & M. Kamis. (1984). *Secondary Research: Information Sources and Methods*. New York: SAGE Publications.